

УДК 37 (37.018)

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.83.6>

I. А. Княжева

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки
Державного закладу «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

МЕНТАЛІТЕТ І МЕНТАЛЬНІСТЬ ЯК ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

У статті доведено значення підвищення якості професійного становлення майбутніх педагогів як пріоритетної цінності, керованого поетапного входження здобувачів освіти у світ особистісних і професійних цінностей, й водночас мети та результату професійно-педагогічної підготовки в умовах закладу вищої освіти.

Дослідницька увага автора сфокусована на розкритті сутності понять «менталітет» і «ментальність», позиціонуванні основних етапів їх становлення в науковому дискурсі. Доведено міждисциплінарний характер означених феноменів та позиційовано специфічність досліджуваних аспектів проблеми відповідно до обраних представниками гуманітарних наук вихідних положень і дослідницьких завдань. Зафіксовано відсутність системної міждисциплінарної теорії менталітету та ментальності, здатної поєднати поліваріантні визначення цих феноменів, їх структури, динаміки та механізмів формування, розвитку і корекції.

Виокремлено константи менталітету, а саме: ієрархія цінностей, властивих певному суспільству, його культурні традиції, домінуючі потреби, архетипи, системи поглядів, емоцій, оцінок, життєві настанови, умонастрої та моделі поведінки.

Розглянуто наявні аргументи щодо можливості розмежування феноменів «менталітет» і «ментальність», які співвідносяться як загальне (менталітет), що є характеристикою певної формації, соціальної спільноти та відображає «внутрішню організацію і диференціацію ментальності» й особливе (ментальність), яка суб'єктивує притаманні цій спільноті властивості.

Схарактеризовано сутність професійної ментальності як складного динамічного суб'єктного феномену, що формується та розвивається під впливом соціального середовища, доведено значення менталітету і ментальності в процесі професійного становлення майбутніх педагогів.

Проаналізовано структуру професійного менталітету педагога, основні критерії (суспільно-громадянський, настановний, оцінно-розумовий професійно-культурний) і показники його сформованості; означено конкретні механізми і підходи до формування в умовах сучасного педагогічного закладу вищої освіти.

Ключові слова: менталітет, ментальність, професійна ментальність, майбутні педагоги, професійне становлення, заклад вищої освіти.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства вимагає суттєвої модернізації системи освіти, у тому числі й вищої, щодо підвищення її якості та забезпечення підготовки висококваліфікованих, компетентних, конкурентоздатних кадрів, зокрема й педагогічних. Усвідомлення значення професійного становлення майбутніх педагогів на етапі їхнього навчання в закладах вищої освіти розгортає простір для його розуміння як пріоритетної цінності, й водночас мети та результату професійно-педагогічної підготовки, як керованого поетапного входження здобувачів освіти у світ особистісних і професійних цінностей, набуття відповідних компетентностей, знань й умінь, необхідних для якісного виконання освітньо-виховної діяльності. Сьогодні як ніколи суспільству потрібен педагог, здатний зберігати, підтримувати і збагачувати «духовно-інтелектуальний потенціал нації, здійснювати зв'язок поколінь на основі збереження

традицій і цінностей минулого» [8, с.3]. Саме тому останні десятиліття такої актуальності набувають дослідження глибинних чинників впливу на особистість, що спричинюють соціально схвалювальне і природовідповідне, із урахуванням інтуїтивних і раціонально-свідомих властивостей, професійне становлення майбутніх фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідницька увага спрямована на вивчення історико-філософських (Ж. Дюбі, П. Гуревич, М. Лутцев, Р. Мандру, О. Сарпова, І. Стаднік та ін.), синергетичних (О. Князева, С. Курдюмов, Е. Соснін, В. Цикін та ін.), міждисциплінарних (Ю. Афанасьєв, Г. Балл, В. Біблер, В. Буряк, В. Визгін, А. Гуревич, Е. Дюргейм, М. Епштейн, М. Каган, С. Лур'є, Р. Мандру, Б. Марков, Л. Пушкар'єв, І. Старовойт та ін.), соціокультурних (О. Гришко, О. Гусаченко, М. Дудіна, З. Ружицька, Е. Стрига та ін.), етнокультурних (А. Вежбицька,

І. Голубовська, Ю. Караулов, Л. Лисиченко, З. Попова, В. Русанівський, О. Селіванова, В. Телія), психолого-педагогічних (Г. Бойченко, Б. Гершунський, О. Гусаченко, І. Дубов, В. Кабрін, Д. Карнаухов, В. Клочко, В. Кремень, Ф. Кремень, О. Леонтєв, А. Линенко, Л. Мітіна, Т. Полякова, О. Реброва, Н. Ромах, З. Ружинська, В. Сонін та ін.) аспектів менталітету та ментальності. Водночас, незважаючи на багаторічний інтерес науковців до зазначеної проблеми, роль менталітету та ментальності в професійному становленні майбутніх педагогів і досі залишається предметом наукової дискусії та потребує подальшого дослідження.

Мета статті – розкрити сутність понять «менталітет», «ментальність», «професійна ментальність», «професійна ментальність педагога», висвітлити значення менталітету і ментальності в процесі професійного становлення майбутніх педагогів.

Виклад основного матеріалу. Етимологія слова «ментальність / ментальний» походить від латинського «mens», «mentis» що потрактовується як розум, мислення, свідомість, хоча вже в санскриті наявний термін «mens» у значенні «духовний», «розумний».

У дослідженні Р. Додонова [1] запропонована досить вдала, на нашу думку, етапізація зародження та становлення ментальності як наукової категорії. Зокрема вчений виділяє тривалий латентний період, що характеризується знаходженням та описом ментальності і менталітету в артефактах, побуті та в мистецьких творах, теологічних теоріях без понятійного оформлення цього явища, яке позначали як дух «ейдос», дух народу, або ум «нус» (Геродот, Тацит, Пліній, Ксенофонт), як ідею, або сукупність ідей, що є сталою (Платон), як те, що властиве людській свідомості, як антипод тілесному (Демокрит). Зазначені традиції були значною мірою підтримані у працях Дж. Віко, В. Вунда, Г.В.Ф. Гегеля, І.Г. Гердера, К. Гельвеція, В. Гумбольта, М. Лацаруса, Г. Лебона, Ш.-Л.Монтеск'є, Х. Штейнтала та інших європейських учених роздумами про «народний дух», «народну душу», яку, на думку науковців, утворюють клімат, досвід минулого, релігія, закони, принципи правління, звичаї, традиції, настанови [5, с. 412].

Наступний етап пов'язаний з антропологізацією гуманітарного знання, зокрема історіографічного, який здебільшого прийнято позначати французькою школою «Анналів» і пов'язувати з працями М. Блока, Ф. Броделя, Ж. Дюбі, Ж. Ле Гоффа, Ж. Ревеля, Р. Шарт'є, Л. Февра та інших мислителів. На цьому етапі поняття «ментальність» і «менталітет» починають використовувати ширше і глибше, ніж «колективні уявлення», «колективна свідомість», «колективний характер», у розумінні способів «вторинного перекодування картини світу», «сполучна ланка між

розвитком матеріальної цивілізації і соціального життя», для позначення специфіки пізнавальних та інтелектуальних процесів, що, як неподільний і досить мінливий складник культури певного історичного періоду, який відображує домінуючі світовідчуття, суб'єктивні настрої й оцінки, детермінує не лише усвідомлення людьми тих чи тих важливих для них явищ, а й безпосередньо впливає на формування їхнього суспільного життя (Р. Мандру, Л. Февр та ін.).

Саме розуміння специфічності менталітету як характерної для більшості членів суспільства реакції на довкілля, особливого, неконтрольованого, такого, що може докорінним чином відрізнятись від сучасного, образу мислення, ідей, почуттів і поведінки в різні історичні епохи, дозволяє, на думку М. Блока, Ф. Броделя та Л. Февра більш адекватно відтворити й усвідомити події минулого.

У наукових працях Ж. Дюбі запропонована структура ментальності, яку автор презентує через чотири шари: глибинний, що складається із довгострокових структур архетипового та/або ціннісного порядку, які відбивають природні, генетичні, біологічні властивості особистості. Наступний шар «відповідає» за уявлення, стійкі стереотипи і моделі поведінки, що формуються в соціумі впродовж багатьох поколінь завдяки осмисленню ключових історичних подій та неусвідомлено відтворюються у кожному наступному поколінні. Третій – «трансформаційний» шар – відображує загальні зміни в різних сферах соціального життя. Останній, який є найбільш динамічним, «відповідає» за особливості, притаманні невеликим за чисельністю спільнотам (місто, село, професійна група, колектив), які формуються під впливом наявних типових місцевих особливостей [7].

Зазначимо, що для цих етапів і для представників деяких сучасних, особливо зарубіжних наукових шкіл, характерним є використання понять «менталітет» і «ментальність» як синонімічних. Для їх позначення англійські джерела послуговуються словом «mentality», німецькомовні – «mentalitat», французькомовні – «mentalete».

Сучасний етап вивчення феноменів ментальності та менталітету бере свій умовний початок у 90-х роках минулого сторіччя і характеризується його активним дослідженням як зарубіжними, так і вітчизняними представниками широкого спектру гуманітарних наук, затвердженням розуміння його соціальної значущості, ресурсності, багатоаспектності та міждисциплінарного характеру.

Складність і міждисциплінарність феноменів «ментальність», «менталітет», які сьогодні з тих чи тих позицій та через призму обраних ученими дослідницьких підходів й експериментального інструментарію розглядаються в історії, філософії, економіці, соціології, культурології, політоло-

гії, етнології, лінгвістиці, лінгвокультурології, педагогіці, психології, спричинило і наявність широкого спектру їх визначень.

Одним із найпоширеніших енциклопедичних визначень є трактування ментальності як «характеристики специфіки сприйняття та тлумачення світу в системі духовного життя того чи того народу, нації, соціальних груп, що уособлюються певними соціокультурними феноменами» [10, с. 369].

В історико-філософських дослідженнях акцентується на необхідності розуміння історичних подій, виникнення ідей і концепцій з позиції виявлення типових для тих чи тих історичних епох і культур проявів духовного життя людей як їхньої культури світу, системи уявлень, образів про предметне і соціальне довкілля та себе в ньому, що скеровує соціально-культурну практику та які пов'язують їх в єдину соціальну спільноту й вирізняють з-поміж інших соціальних груп.

Зокрема П. Дінцельбахер доводить, що менталітет є феноменом, що поєднує історію культури, духу, ідей, і історію побуту, емоцій, уявлень. Учений визначає це поняття як «сукупність способів і змісту мислення і сприйняття, властиву для певного колективу в певний час». Розуміючи колектив як соціальну групу (народ, населення певної території, країни, суспільний прошарок тощо), дослідник акцентує і на наявності ментальних особливостей окремих його представників [2].

Соціокультурним і соціологічним дослідженням притаманна увага до виявлення взаємозв'язку між приналежністю людини до певної соціальної групи й проявом її особистісних рис, ціннісних орієнтацій і мотивів, а також їх формування під впливом цілого спектру соціокультурних чинників, що розкриває можливість трактування ментальності як специфічної системи стійких надіндивідуальних уявлень, сприймань, зразків мислення, образів, моделей поведінки, що є спільними для представників різноманітних етнічних і соціальних груп.

В економіці, вивчаючи чинники модернізації економіки, поняттям «ментальність» передусім послуговуються для дослідження властивих представникам певних соціальних груп типових норм поведінки, у тому числі й споживчої, економічних цінностей, економічної свідомості, які суттєво зумовлюють ставлення їх представників до різноманітних форм професійної господарської діяльності. Зокрема доведено наявність істотного зв'язку між економікою країни і тією когнітивною моделлю, яку поділяють більшість її мешканців [12].

Лінгвістикою та лінгвокультурологією ментальність потрактовується як виявлення національного характеру, духовних та інтелектуально-вольових якостей через виражену в категоріях рідної мови сукупність типових свідомих і несвідомих проявів сприйняття довкілля і внутрішнього світу пред-

ставників певної культурно-мовної групи, її «психо-лінгво-інтелект» [3].

Досліджуючи психокультуру ментальності української нації, А. Фурман, узагальнюючі психологічні дослідження цього феномену стверджує, що ментальність представляє собою «соціально-психологічну самоорганізацію представників певної культурної традиції», яких об'єднують завдяки близькості світосприйняття і світорозуміння спільні ідеї, міркування, почуття, переживання, настанови.

Ми поділяємо думку вченого щодо розуміння менталітету як «сутнісної форми вияву ментальності» [11, с. 41–42], як феномену, що «відображає внутрішню організацію і диференціацію ментальності» [6, с. 88], а отже ці поняття співвідносяться як загальне (менталітет), що є характеристикою певної формації, соціальної спільноти й особливе (ментальність), яка суб'єктивує притаманні цій спільноті властивості.

У педагогічних дослідженнях, зважаючи і на ціннісні, і на сенсово-понятійні аспекти, здебільшого акцент робиться на виявленні впливу менталітету та ментальності (цілого) на поведінкові прояви особистості (частина) та можливості зовнішнього впливу на них; на дослідженні й розробленні шляхів, з'ясуванні можливостей урахування ментальних особливостей суб'єктів освітньо-виховного процесу; на вивченні педагогічних аспектів проблеми професійного менталітету, формування професійної ментальності, у тому числі й в умовах вищої і професійно-технічної освіти. Тут ментальність розглядається як не тільки знов і знов породжувана, але і здатна відтворюватися якість людини, що у спрощеному трактуванні позиціонується як схильність особистості або певної соціальної групи діяти відповідно до прийнятої системи правил, настанов, зразків, ідеалів.

Натомість складовими константами менталітету можна виокремити ієрархію цінностей, властивих певному суспільству, його культурні традиції, домінуючі потреби, архетипи, системи поглядів, емоцій, оцінок, життєві настанови, умонастрої та моделі поведінки.

Услід за О. Ребровою, «ментальність» розуміємо як складне, системне, інтегративне соціокультурне явище, що «визначає сформовані впродовж певного часу загальні риси мислення, свідомості, почуттів та ставлення до всесвіту якогось народу, етносу, соціальної групи або окремої людини» [8, с. 14].

Аналіз сучасних наукових досліджень [1; 3; 4; 6; 7; 8: 11, 13] розкриває можливості для усвідомлення професійної ментальності як складного динамічного суб'єктного феномену, зумовленого соціокультурними особливостями національного, громадського менталітету як репрезентації в обраній професійній діяльності суспільного в індивідуальній свідомості та підсвідомості через властиві певній професійній спільноті картини

світу, архетипи, традиції, професійні цінності, настанови, цілі, світоглядні уявлення і ментальний досвід. Її структуру традиційно складають аксіологічний, когнітивний та емоційно-мотиваційний компоненти.

Як зазначає Н. Кічук, критеріями сформованості професійної ментальності майбутніх педагогів є «суспільно-громадянський, оцінно-розумовий і професійно-культурний», що репрезентуються такими показниками, як-от «полікультурність, національна самосвідомість, соціальна активність, гуманістичні ціннісні орієнтації, критичне мислення, адекватна самооцінка, професійна самоідентифікація, комунікативні здібності, когнітивно-процесуальна компетентність та імідж педагога [4, с. 123].

Транспонуючи результати наукового дослідження О. Ребрової [8], пропонуємо додати до наведеного переліку ще й настановний критерій, що увиразнює духовно-поведінкову специфічність досліджуваного феномену, показником якого виступає репрезентація ментального досвіду у професійній та/або квазіпрофесійній діяльності майбутнього педагога.

Одним із механізмів формування професійної ментальності майбутніх педагогів виступає соціальна адаптація як «активне входження до системи соціальних відносин через розширення та примноження соціальних зв'язків із довкіллям» [9, с. 81]. Зазначимо, що процес навчання у ЗВО розкриває широкі можливості для привласнення і відтворення здобувачами освіти в процесі активної діяльності педагогічної культури як системи здобутого людством специфічного соціального досвіду, пов'язаного зі створенням і передаванням сенсів, традицій, норм, ідеалів, цінностей, способів дії, властивих педагогічній діяльності. Це відбувається через реалізацію особистісно зорієнтованого підходу, що націлює на створення гуманістичної картини світу, віднайдені особистісних сенсів педагогічної діяльності, утвердження почуття власної гідності завдяки створенню умов вивільнення та реалізації майбутніми педагогами власних резервів і професійного, і особистісного зростання. Такий реалізації зокрема сприяє забезпечення не лише прямих міжпредметних зв'язків, що реалізуються, наприклад, через спільний для декількох навчальних дисциплін науковий тезаурус, певні елементи змісту і методів викладання тощо, а й опосередковано-прикладні, які можливі за рахунок розширення змісту наукових понять завдяки їх використанню через призму предмету іншої науки; не лише дослідницько-дисциплінарних, які виникають за наявності спільного для тих чи тих предметів загального об'єкту дослідження, а й, і це особливо важливо в контексті нашого дослідження, ментально-опосередкованих зв'язків. Розширенню таких зв'язків сприяє прийняття

Стандартів вищої освіти за відповідними педагогічними спеціальностями, розроблення освітньо-професійних програм, що передбачають для тих чи тих освітніх компонентів формування однакових загальних та спеціальних компетентностей і програмних результатів навчання. Такий підхід забезпечує формування професійної ментальності майбутніх педагогів, що у свою чергу інтенсифікує процес їхнього професійного становлення.

Висновки і пропозиції. Таким чином пошуки механізмів підвищення результативності професійного становлення майбутніх педагогів довели виправданість дослідницької уваги до формування їхнього професійної ментальності. Не претендуючи на вичерпність усіх аспектів порушеної у статті проблеми, перспективи подальших наукових розвідок убачаємо в обґрунтуванні педагогічних умов формування професійної ментальності майбутніх педагогів в умовах ЗВО.

Список використаної літератури:

1. Додонов Р. А. Теория ментальности: учение о детерминантах мыслительных автоматизмов. Запорож. гос. ун-т. Запорожье : р/а «Тандем-У», 1999. 264 с.
2. Історія європейської ментальності. За ред. Петера Дінцельбахера. Перекл. з нім. В. Кам'янця. Львів : Літопис, 2004. 720 с.
3. Карп'юк Л. Основні підходи до розуміння менталітету сучасними вченими. *Народна творчість та етнографія*. 2004. № 6. С. 76–83.
4. Кічук Н. Професійний менталітет фахівця: домінуючі брендингові показники та формувальний потенціал вищої школи. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету : зб. наук. праць. Серія «Педагогічні науки»*. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2020. Випуск 48. С. 121–126.
5. Монтескьє Ш. Л. Избранные произведения. Москва : Госполитиздат, 1955. 803 с.
6. Пасечник О. Є. До питання про розрізнення понять «менталітет» і «ментальність» у лінгвістиці та суміжних дисциплінах. *Наукові праці. Миколаївський державний гуманітарний університет ім. П. Могили*. 2012. Т. 70. Вип. 57. С. 86–90.
7. Попович М. В., Кисляковська Н. Б., В'яткіна Н. Б. Проблеми теорії ментальності. Київ : Наукова думка, 2006. 404 с.
8. Реброва О. Є. Теорія і методика формування художньо-ментального досвіду майбутніх учителів музичного мистецтва та хореографії. Автореф. дис. на здобуття ступеня доктора педагогічних наук. Київ, 2013. 46 с.
9. Стрига Е. В. Професійний менталітет майбутніх учителів гуманітарних дисциплін: навч.-метод. посібник. Одеса : Видавець Букаев В. В., 2009. 224 с.

10. Філософський енциклопедичний словник. Нац. акад. наук України, Інститут філософії ім. Г. Сковороди (Довідкове вид.). Київ : Абрис, 2002. 742 с.
11. Фурман А. В. Психокультура української ментальності. 3-тє вид. Тернопіль : НДІ МЕВО, 2014. 132 с.
12. Uskul A. K., Kitayma S. Culture, mind, and the brain: current evidence and future direction. *Annual Review of Psychology*. 2011. № 62. P. 419–449.
13. Yeager D. S., Walton G. M. Social-psychological interventions in education: They're not magic. *Review of Educational Research*. 2011. № 81, Pp. 267–301.
-

Kniazheva I. Mentality and mentalism as factors of professional formation of future teachers

The article proves the importance of improving the quality of professional development of future teachers as a priority value, controlled step-by-step entry of education seekers into the world of personal and professional values, and at the same time, the goal and result of professional and pedagogical training in the conditions of a higher education institution.

The author's research attention is focused on revealing the essence of the concepts «mentality» and «mentalem», positioning the main stages of their formation in the scientific discourse. The interdisciplinary character of the mentioned phenomena is proven and the specificity of the studied aspects of the problem is positioned in accordance with the starting points and research tasks chosen by the representatives of the humanities. The absence of a systematic interdisciplinary theory of mentality and mentalism capable of combining multivariate definitions of these phenomena, their structure, dynamics and mechanisms of formation, development and correction was recorded. The constants of mentality are singled out, namely: the hierarchy of values characteristic of a certain society, its cultural traditions, dominant needs, archetypes, systems of views, emotions, evaluations, life guidelines, mindsets and behavior models.

The existing arguments regarding the possibility of distinguishing between the phenomena of «mentalem» and «mentalem», which are related as general (mentalem), which is a characteristic of a certain formation, social community and reflects the «internal organization and differentiation of mentalism» and special (mentalem), which subjectivizes properties inherent in this community.

The essence of professional mentality is characterized as a complex dynamic subject phenomenon that is formed and developed under the influence of the social environment, the importance of mentality and mentalism in the process of professional formation of future teachers is proven. The structure of the teacher's professional mentality, the main criteria (social-civic, instructional, evaluative-intellectual, professional-cultural) and indicators of its formation are analyzed; specific mechanisms and approaches to formation in the conditions of a higher education institution are defined.

Key words: *mentalem, mentalism, professional mentality, future teachers, professional development, higher education institution.*